

GALAMBOS FERENC:

HENRI BREMOND

Jezsuita volt és korunk legvilágosabb elméinek egyike. Mikor 1933-ban örökre lehunyta a szemét, Edmond *Jaloux* az egész művelt francia közvélemény felfogását fejezte ki nekrológijában: „Henri *Bremond* halála nagy veszteség Franciaország számára; szellemi és lelki életének legnagyobb vesztesége.” Ma még fel sem lehet becsülni teljesen, hogy mit köszönhet neki a tudományos irodalom és senki sem tudja már megállapítani, hogy mit adhatott volna még neki. Nemcsak az alaposságra való törekvését és odaadó tárgyferetét kell megbecsülnünk, hanem lelkesítő erejét, a napi kérdésekben való jártasságát és széles, alapos és teremtő intelligenciáját is, amellyel mindennek végére járt. Nem volt olyan ember, aki a vele való beszélgetés után ne érezte volna magát nemesebbnek, lelkileg gazdagabbnak. Legegyszerűbb szavaiban is lángoló hit és mély életbölcesség rejtőzött. Magán hordta a legmagasabb fokú irgalmasság bélyegét és udvarias volt még ellenfeleivel szemben is.

Henri *Bremond* testét már elnyelte a föld, de művei élnek még ma is. Ragyogó szellemének alkotásai mindig rendelkezésünkre állnak, ha kedvet kapunk, hogy elmélyedjünk a lélek tisztább régióiba. De aki a könnyű kommersz regényekből meríti lelki táplálékát, az ne közelítsen *Bremond* műveire. A gondolkozó emberek azonban, akik még ma is hisznek a szellem felsőbbrendűségében, még sokáig fognak *Bremond* műveiből erőt, hitet és vigasztalást meríteni. Két hatalmas műve, a „Nietzsche, sa vie et ses idées” és a „Histoire littéraire du sentiment religieux en France” nemcsak a kritikának, hanem a spirituális irodalomnak is standard alkotása.

Aix-en Provence-ban született, 1865-ben, a város központjában levő „Place des Précheurs” egyik régi villájában, ahol ősei, generációkon keresztül városi tisztviselők, már régóta laktak.

Aix falai között több neves ember látta meg a napvilágot. Itt született Bremondon kívül Vauvenargues, Alfred Capus, Joachim Gasquet is. Milyen ellentétes szellemek! De ha közelebről szemügyre vesszük őket, mindegyikben megtaláljuk a legnagyobb életigenlést, a bő optimizmust, a családok által soha meg nem ingatható bizalmat az emberek iránt — mint aixi sajtáságot. Mindegyikük megtalálta az élet mélyebb értelmét és lelki harmóniájukat ez magyarázza meg. *Bremond*, akit hazájában apostolként tiszteltek, aki tisztánlátásával sokak szeméről eltávolította a hályogot, szintén nem tudta magát kivonni az aixi hatások alól. A bársonyos aixi

levegő, a források és szállodák közé ékelt villa magányos csendje, a világ legszebb gesztenyefáinak harsogó zöldje maradandó nyomokat hagytak a lelkében. Az őrtálló ciprusok, a távoli kék ég jóságot lehelt és Bremond jósága — talán éppen ezért — mindig gyerek-jóság maradt.

Apja a jezsuiták kezére bízta a fiatal *Bremond*-t. A jezsuiták nevelték, akik korán felismerték tehetségét és született intelligenciáját és mindent megtettek, hogy kifejlesszék született adottságait. A jezsuita környezetben aztán már tizenhat éves korában megérett *Bremond*-ban az az elhatározás, hogy egész életére közöttük marad. Rájött, hogy a hitnek és a tudománynak ezt a békés légkörét nem tudná többet nélkülözni. 1882-ben Angliába utazott és noviciusi éveit ott töltötte el.

Anglia nagy hatást gyakorolt a fiatal *Bremondra*. Kevés külföldi hatolt be olyan mélyen az angol irodalomba, mint Henri *Bremond* és valószínű, hogy nem írta volna meg a „tisztá költészetről”, vagy az imádságról szóló műveit sem, ha nem került volna annyira közel Anglia nagy költőjéhez s ha nem ismerte volna olyan jól a kritikusat. *Newman* kardinálist, az irodalom számára tulajdonképpen ő fedezte fel. 1906-ban tette közzé *Newman* imádságait és elmélkedéseit franciául és egy olyan ragyogó szellemességgel és tisztánlátással megírt essait csatolt hozzá, amely még sokáig büszkesége lesz a gazdag francia essai irodalomnak is. *Dickens* és *George Elliot* egyéniségével is sokat foglalkozott s ezen tanulmányainak is két értékes essai lett az eredménye. *George Elliot*-tal kapcsolatban rámutatott arra, hogy ez az eleinte ösztönszerűen a miszticizmus felé haladó író később mennyire a racionalista dogmatizmus hatása alá került. A „*Middleton*”-ban például egy modern nő portréját vázolta fel, akiben egy új Szent Terézt akart látni. De ez a portré messzire esik az általunk ismert Szent Teréztől. *Bremond* azonban nemcsak *Elliot* hiányaira mutatott rá, hanem értékeire is, a lélek legmagasabbrangú értékének arra az ellioti sajátságos kifejezésére, amely rajta kívül talán egy másik írónak sem sikerült.

Nincs itt most helyünk arra, hogy Bremond életére részletesebben kitérjünk, de egy-két epizódra, amely annyira jellemző erre a nagy tehetségre, feltétlenül rá kell mutatnunk. Az egyik *Tyrrel atya* halála, a másik *Maurice Barrès*-vel való barátsága. *Tyrrel* életét itt szintén nem vázolhatjuk fel részletesen, de még sokan emlékeznek rá ma is, hogy ezt a nagy koncepciójú papot annak idején modernista felfogása miatt interdiktum alá vették. *Bremond* azonban a nehéz napokban is mellette volt és barátja maradt. Mikor hírül vette, hogy a halállal vívódik, storringtoni betegágyához sietett s ő adta meg neki az abszolutiót. *Soutwark* püspökével, Amigóval szemben Marry de Val bíborosnál azt is kieszközölte, hogy katolikus temetőben nyugodhasson. Az utolsó szertartáson pedig élete legszebb gyászbeszédét mondotta.

Bremond és *Maurice Barrès* barátságát a véletlen hozta létre. De a barátság kiépült és tartósnak bizonyult; egyik a másikat lelkesítette és ösztönözte állandóan. Görögországban ismerkedtek meg s *Barrès* a megismerkedés történetét így meséli el a „Pays du Levant” ajánlásában: „Már egy év telt el azóta az athéni nap óta, amikor először találkoztunk ég és föld között a Parthenonon. A templom homlokzatán munkások dolgoztak s mind a kettőnknek egy gondolata támadt, hogy még feljebb menjünk az állványokon, hogy még közelebről csodálhassuk *Phidias* frizeit. Újra magam előtt látom, amikor ott néven szólítottuk egymást, mi, akik azelőtt csak hírből tudtunk egymásról.”

Mikor *Bremond* a „*Histoire littéraire du sentiment religieux en France*” megírására gondolt, *Barréstól* kapta a legnagyobb ösztönzéseket és *Barrès* volt a lelelkesebb méltatója is. Még ennek a hit nélküli írónak is lelkén feküdt a vallási megismerés ügye, amelyet *Bremond* Szalézi Szent Ferenc nyomán a lélek „finomabb oldalának” nevezett. *Bremond* rámutatott arra, hogy maga a tudomány és a pusztá érzéki megfigyelés nem elég az összes jelenségek megmagyarázására. De rámutatott arra is, hogy a ma emberének irgalmassága álirgalmasság, könnyөрülete hamis könnyөрület, de azért a felszín alatt még nem romlott el egészen a lélek. A másik én, amely rosszabb, vagy jobb annál, mint amit mutatunk, az az igazi lélek. Ezt azonban a misztikusok és a velük rokon moralisták, mint *Vauvernaques*, *Joubert*, *Colleridge* nélkül nem értethjük meg igazán.

A „*Histoire*” nemcsak kritikai munka, hanem az idézett szövegek és a hozzájuk fűzött kommentárok révén pszichológiai munka is. *Bremond* pszichológiája azonban elsősorban fajpszichológia s a francia embert tartja szemé előtt. Nincs olyan szellemi áramlat, nincs olyan vallásos mozgalom, változat vagy irányzat, amelyet ne venne a legtúzetesebben vizsgálat alá s amelyet ne fejtene ki. *Bremond* a szellemi élet sok ismeretlen területére hívta fel a figyelmet. A „*Histoire*” tizenegy kötetében, amelyből az utolsó, a „*Le procès des mystiques*” már csak a halála után jelenhetett meg, sok olyan szövegrészletet találunk, amelyek ha *Bremond* nincs, ma már örökre ismeretlenek maradnának. *Bremond* azonban nemcsak a veszendő szövegeket mentette meg, hanem a szövegek íróit fűtő lángot is közelebb hozta hozzánk. A hideg és színtelen lapokon keresztül újra erőre kap ez a láng, hogy *Bremond* művein keresztül újra világítson, míg csak olvasni fognak a földön. Nincs az a homályos szöveg, az az érthetetlen töredék, amelyet *Bremond* meg ne tudna világítani. Ha az ember belekezd a „*Histoire*” olvasásába, a legnemesebb szenvedély keríti a hatalmába. *Bremond* számára semmi sem mellékes, semmi sem kerül el a figyelmét. Mindennek a mélyébe lát, más-kép nem tudna olyan meggyőzően beszélni és lelkesedni, mint ahogyan teszi. De ez az extázis, amit a felfedezés öröme éb-

reszt benne, lassanként szomorúságba, majd szarkazmusba megy át. Könyvének minden lapja csodálatosan él. Ezt, az eddig úgyszólván teljesen ismeretlen és figyelmen kívül hagyott területet senki sem tudta volna jobban feldolgozni, mint éppen *Bremond*. Megcáfolja azt a tévhitet, amely szerint a XVI. században visszaesés állt volna elő a vallási életben, sőt rámutat arra a hallatlan mozgalmasságra, amely éppen ekkor kezdődött. Ekkor reformálták meg a nagy szerzetesrendeket s Carmel ekkor vetette előre az árnyékát az eljövendő századokra. Ekkor működött Pierre *Fourrier*, Didier de la *Cour*, madame *Acarie*, *Berulle*, *Condren* atya, *Lamellan* atya és iskolája, valamint még számtalan szent, gondolkodó és meditátor. Ezek írásain keresztül fejtette meg *Bremond* a miszticizmus lényegét. A misztikusok ugyanabból az alap gondolatból indultak ki mind, de a részletekben már gyakran eltértek egymástól. *Bremond*, aki teljesen ismeri ezt a problémát, rendet teremt és nagyszerű összefoglalást készít. Amit a miszticizmusról megállapít, azt nem igen lehet kikezdeni. Pedig talán éppen ebben a tárgykörben adódik a legtöbb alkalom a tévedésre. A quietizmus, az abszolút passzivitás kérdése a legnehezebb területek. *Bremond* világosan fejti ki a maga nézetét, világosan és félreérthetetlenül, mert tudja, hogy a homályos szövegekben rejlik a legtöbb veszély.

Stílusa egyszerű, de sokat tud kifejezni kevés szóval is. Szalézi Szent Ferencről írott lapjait nemsokára irodalmi olvasókönyvekben látjuk majd viszont.

Bremond a francia vallásos szövegekből azt a következtetést szűri le, hogy az ember legfőbb kötelessége, de legnagyobb öröme is egyúttal az, hogy elfogadja az Igazságot és meglássa az Isten fölöttünk levő hatalmát. *Boussel* ezt a „legnagyobb tett”-nek nevezi. Hiszen az emberek legtöbbször éppen a célkitűzéseiken szoktak elbukni. *Bremond* az önmegtartás, az alázat nagy lélekformáló erejét hirdeti és Szalézi Szent Ferencet idézi: „Az ember mindig azt keresi, amit szeret, mondja Szent Ágoston; a szeretetet pedig annál keresi, akinél megtalálja, azért, hogy azután örökre az övé legyen.” A tapasztalati megállapítások sosem tudják megadni azt az abszolút bizonyosságot, amit az Isten nyújthat.” Jobban biztosítjuk magunknak a szeretetet, ha nem érezzük, mintha érezzük.” — mondja Szalézi Szent Ferenc.

A fentebb vázolt pár részlet még megközelítőleg sem tudja *Bremond* nagy művének értékét megérzékelteni. *Bremond* munkáit olvasni kell. A legáltalánosabb szempontokból indul ki, de mindig a gyökerekig ás. Minden kötete felbecsülhetetlen érték, de az „Invasion mystique”, a „Conquete mystique” és a „Metaphisique des Saints” c. részei különösen kiválóak.

*Bremond*nak szinte alaptermészete volt, hogy az élet minden megnyilvánulásában vallásos nyomokat keressen. Ennek köszönheti megszületését a „Priére et poesie” c. kis kötete is,

amelyet éppen olyan sokat emlegetnek és idéznek, mint a „Histoire” hatalmas köteteit. Könyvének célja, mint maga mondja, nem az, hogy a vers születését mutassa be, vagy hogy a poétika szabályairól adjon új összefoglalást, sem nem az, hogy a vers technikai elemeivel foglalkozzon. A preromanticizmustól kezdve, — írja, — az esztétika új utakra lépett. A régi rendszer megbukott és nem azt keressük többé, hogy hogyan, hanem azt, hogy miből lesz a vers, tehát nem a költemény, hanem a költő misztériumához férközünk közel. *Bremond* ezt a problémát tanulmányozva arra az eredményre jutott, hogy a költészet lényegében vallásos eredetű — ezt már eddig is tudtuk — de amikor az inspirált költő, s itt *Bremond* főleg *Shelley*-re, *Victor Hugo*-ra, *Hölderlin*-re és *Leopardi*-ra gondol, nem tudja mondanivalójának a kifejezésére a kellő formát megtalálni, akkor éppen olyan pszichológiai állapotba kerül, mint az, aki belerévül az imádságba. Teóriájának igazolására több szemelvényt közöl és több kritikusra hivatkozik, többek között *Sainte-Beuve* barátjára, a már elfelejtett *Charles Magnin*-ra, valamint a mai angol kritikusokra, akiket szintén ez a probléma izgat. Már *Magnin* észrevette, hogy az alkotó ember lelkében van egy, az éstől és az érzésektől merőben különböző képesség, amely a másikkal nem jár szükségképen együtt. Aki olyan világba hatol be, mint a lira, az csak vallásos lehet és a miszticizmus iránt is hajlammal kell bírnia. Ha intelligenciánk nem is tudja közvetlenül felérni a Lények Lényét, akkor is vágyakozik feléje, még azelőtt, mielőtt ismerné, mert találkozik vele a misztikusok és a költők írásaiban.

Ezek a tanulmányok ösztönözték *Bremond*-t arra is, hogy a „poésie pure”-rel és a romanticizmussal is foglalkozzon. A romanticizmusban a lélek vallási újjászületésének a folyamatát kíséri figyelemmel; a német romantikusoknál ez a jelenség sokkal szembetűnőbb, mint a franciáknál. A legmagasabb lelki feszültség és a szinte határtalan impresszió-befogadási képesség állapota ez, amely Istenfélelemre indít s amelynek a „poésie pure” a legmagasabbrendű kifejezése. *Bremond* „Poesie pure” c. könyve nagy hatással volt az irodalomra is. Főleg *Paul Valéry* tette magáévá *Bremond* elveit s a „*La jeune Parque*” c. verskötete már teljesen a „tisztá költészet” jegyében fogantatott. Voltak azonban olyan kritikusok is, akik tagadó álláspontot foglaltak el *Bremond* esztétikájával szemben, így főleg *Paul Souday*, akivel hosszabb polémiát is folytatott. Hogy az igazság melyik oldalon áll, azt csak a jövő fogja eldönteni.

Bremond nagyságával és jelentőségével ma még a honfitársai sincsenek teljesen tisztában, csak azt tudják, hogy halálával sokat vesztek. Egy azonban bizonyos: a „Histoire” kötetei új korszakot jelentenek a katolikus irodalomtudomány és kritika történetében.

Galambos Ferenc.